

ביכורי מחקר – מאמרים קצרים מאת סטודנטים מצטיינים לתואר ראשון

נשים כמתעדות היסטוריות בצרפת של המאה השש-עשרה: תיעוד טבח יום הקדוש

ברתולומאוס, 1572¹ | יסמין סגול

«...Vous garderez cest scrit en mémoyre de moy...»²

(“...שמור כתב זה כזכר ממני...”)

מאמר זה עוסק בניחוח קטע מתוך הממואר (ספר הזיכרונות) שכתבה שרלוט דופלסי-מורנה (Charlotte Duplessis-Mornay), ובו תיעדה בגוף ראשון את מאורעות טבח יום הקדוש ברתולומאוס שהתרחש ב-24 באוגוסט 1572 בצרפת, אשר בו נכחה.³ עד היום חיבור זה נחשב לאחד המקורות החשובים והנאמנים ביותר מתקופת מלחמות הדת בצרפת.⁴ שרלוט ארבלסט דה לה-בורד נולדה בשנת 1548 כבת לאצולה שניונית, פרוטסטנטית מצד אביה וקתולית מצד אמה. במשך שנים היא כתבה על אודות חייו ופועלו של בעלה השני, תאולוג הפרוטסטנטיזם פיליפ דופלסי-מורנה (Philippe Duplessis-Mornay), שאחד מהישגיו הידועים כמקורב למלך צרפת אנרי הרביעי היה תרומתו לניסוח האדיקט של נאנט (1598), אשר העניק זכויות דת ופולחן למיעוט ההוגנוטי בצרפת.⁵

¹ ברצוני להודות לפרופ' נדן קופרטי-צור, אשר תחת הנחייתה כתבתי מאמר זה במקור, על ששיתפה אותי במומחיותה הבלתי נדלית בנושא.

² Charlotte Duplessis-Mornay, *Les Mémoires de Madame de Mornay*, ed. Nadine Kuperty-Tsur (Paris: Honoré Champion Éditeur, 2010): 65.

³ בעקבות הנישואים של אנרי מנוואר הפרוטסטנטי ובתה הקתולית של קתרין דה מדיצ'י, הצטרף המנהיג ההוגנוטי (זרם פרוטסטנטי-קלוויניסטי בצרפת) המשולהב קוליני לחצר המלך. קוליני היה גורם מתסיס שניסה לשנות את הרכב הממשלה, ומשום כך חששו קתרין דה מדיצ'י וגורמים נוספים כי ההוגנוטים קרובים מתמיד להשתלטות על המונרכיה. הם ניסו להתנקש בקוליני, אך נכשלו. קוליני, משולהב מתמיד, דרש נקמה, וקתרין דה מדיצ'י הצליחה לשכנע את אנרי מנוואר כי מתוכננת הפיכה שלטונית (Coup). בין אם בכוונה תחילה של קתרין דה מדיצ'י ובין אם לא, נראה כי האירועים יצאו מכלל שליטה. בערב ה-24 באוגוסט התייצבו יחדיו בנה של קתרין דה מדיצ'י, דוכס אנז', שיהפוך לימים לאנרי השלישי; הנסיך אנרי דה גיזו הקתולי האדוק; הרשויות העירוניות; ומעל הכול – ההמונים הפריזאים, על מנת לטבוח במנהיגים הוגנוטים – בהם קוליני, כמו גם באנשים “פשוטים”, בעיקר הוגנוטים אך גם אחרים, בפריז ובפרבריה. לאחר טבח זה בוצעו מעל עשרה מאורעות דומים בערים צרפתיות נוספות. ראו בהרחבה: H. G. Koenigsberger, George L. Mosse and G. Q. Bowler, *Europe in the Sixteenth Century*: 2nd ed. (London: Longams, 1989 [1968]), 306–308.

⁴ מהעשורים הראשונים של המאה השש-עשרה ועד מחצית המאה השבע-עשרה אירופה הייתה נתונה לגל של מאבקים ושפיכות דמים, בהמשך לרפורמציה בכנסייה וההתפתחויות הדתיות, הפוליטיות והחברתיות שבאו בעקבותיה. תקופה זו מכונה במחקר “עידן מלחמות הדת”. אף שלכל אחד מהקונפליקטים בתקופת הזמן הארוכה הזו היו מניעים נוספים שאינם רק תאולוגיים, בכלום האידיאולוגיה המוצהרת הייתה דתית, והקנאות הדתית היא שהציתה את הלהט של הלוחמים משני הצדדים. צרפת, שהייתה באותה תקופה המדינה העשירה והחזקה באירופה, נתונה הייתה במשך כארבעים שנים למאבקים אלימים בין קתולים לפרוטסטנטים. ראו בהרחבה: משה סלוחובסקי, אורית רמון ויוכי פישר, **על סף העת החדשה: אירופה 1350–1600**, כרך ד (רעננה: הוצאת האוניברסיטה הפתוחה, 2014): 171–180.

⁵ פיליפ דופלסי-מורנה נולד בשנת 1549 למשפחת אצולה קתולית ותיקה בנורמנדי והיה מיועד לכמורה, אך ידוע כי הוא גדל והתחנך עם מורים הוגנוטים. לימודיו הממושכים לוו גם בנסיעות רבות שסייעו ביצירת קשרים עם מלומדים פרוטסטנטים ומדינאים שונים. בממואר מתואר מסעו זה של פיליפ באופן שמתאים לספרות מסעות, מוכתב מההקשר ההומניסטי והדיפלומטי שבגינו נסע, ועשיר בתיאורים תקופתיים. ראו בהרחבה: Raoul Patry, *Philippe du Plessis-Mornay: Un huguenot, homme d'état, 1549–1623* (Paris: Fischbascher, 1933); Élie Barnavi, “Préface,” dans *Les Mémoires de Madame de Mornay*, ed. Nadine Kuperty-Tsur (Paris: Honoré Champion Éditeur, 2010), 9; Nadine

בחיבור זה אדון במחקר הקיים על אודות הכתיבה של דופלסי-מורנה בפרט, ושל נשים קלויניסטיות בכלל, ואציג ניתוח סמנטי ותמטי של קטעים נבחרים מתיעוד הטבח מתוך הממואר של דופלסי-מורנה. בתוך כך אנסה לענות על השאלה כיצד יש לקרוא תיעוד זה: כיומן אישי, כעדות דתית, כמכתב מאם לבן או כחיבור היסטורי? טענתי לאורך המאמר, בהשראת מחקרים קודמים, היא שניתוח עדות טבח יום הקדוש ברתולומאוס שכתבה דופלסי-מורנה מאפשר הצצה לאופן שבו היא התבטאה באופן בלתי תלוי, אך תוך התייחסות הכרחית לתפקידיה השונים כאישה, כאם וכאשת דת שהיא אימצה לעצמה באופן אקטיבי.

מילות מפתח: מלחמות הדת בצרפת, הוגנוטים, תיעוד היסטורי בגוף ראשון, כתיבה נשית.

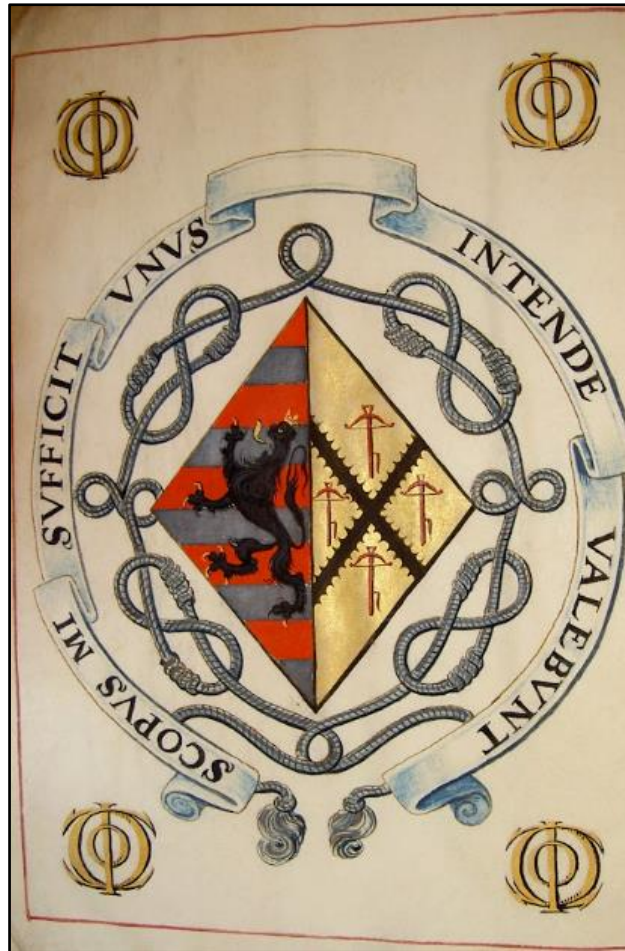
שרלוט ארבלסט דה לה בורד (Charlotte Arbaleste de la Borde), ילידת האחד בפברואר 1548, הייתה בת למשפחת אצולה שניונית. אביה, גי ארבלסט (Guy Arbaleste), היה נשיא לשכת החשבונאים של פריז תחת המלך. גי ארבלסט הספיק במהלך חייו להמיר דתו מקתוליות להוגנוטיות, שוב מהוגנוטיות לקתוליות, ולעת משכב – חזרה להוגנוטיות. לעומתו, אמה של שרלוט, מדליין שבלייה (Madeleine Chevalier), דבקה בקתוליות. בהמשך, כשהגיעה המתיחות בין קתולים להוגנוטים לשיאה בטבח יום הקדוש ברתולומאוס, היא אף הציבה לילדיה תנאי לדבוק בקתוליות. שרלוט הייתה גם דור שני לפרוטסטנטיות מצד אביה. בזיכרונותיה לא פירטה שרלוט על אודות ילדותה והחינוך שלו זכתה. הימנעותה מהתייחסות זו, נוסף על סגנון כתיבתה המרשים והעובדה שאמה הייתה קתולית אדוקה, מביאים להנחה כי התחנכה בחינוך קתולי.

שרלוט התחתנה לראשונה בגיל 17 והתאלמנה לאחר שנתיים, בהיותה בת 19 ואם לתינוקת.⁶ היא התחתנה בשנית עם פיליפ דופלסי-מורנה (Philippe Duplessis-Mornay), תאולוג הפרוטסטנטיזם האדוק. את פיליפ פגשה לאחר שנמלטה מהטבח שהתרחש בפריז בליל יום הקדוש ברתולומאוס, כשהיה גם הוא פליט. חתונתם התרחשה מתוך רצון חופשי של השניים אך תוך אישור המשפחות, באופן שהיה נדיר לתקופה אך לא בלתי מקובל לחלוטין. במהלך נישואיהם ילדה שרלוט שבעה ילדים, מתוכם ארבעה הגיעו לבגרות: שלוש בנות ובן. בשנת 1605, בנה היחיד מת בקרב מול הצבא הספרדי. בעקבות כך חדלה שרלוט מלכתוב את הממואר שעליו עמלה שנים, היות שהוא נועד לעבור בירושה לבן, ומאז מותו הממואר "התייתם" ונקטע, כפי שתיארה זאת נדין קופרטי-צור (Kupert-Tsur). שרלוט האבלה מצאה את מותה בעצמה כמה חודשים מאוחר יותר.⁷

Kupert-Tsur, "Introduction," dans *Les Mémoires de Madame de Mornay*, ed. Nadine Kupert-Tsur (Paris: Honoré Champion Éditeur, 2010), 29.

Nadine Kupert-Tsur, "Introduction," dans *Les Mémoires de Madame de Mornay*, 31–32.⁶

Kupert-Tsur, "Introduction," dans *Les Mémoires de Madame de Mornay*, 48.⁷

סמל משפחתה של שרלוט דופלסי-מורנה

לדברי קופרטי-צור, התיעוד שמוצג בממאר הינו בעל חשיבות היסטורית רבה ביותר משתי סיבות: ראשית, מדובר בתיעוד ספונטני, שלא נכתב תחת חסות כלשהי; שנית, מעטים התיעודים בגוף ראשון שנכתבו בידי פרוטסטנטים.⁸ להלן אנתח קטעים נבחרים מתוך התיעוד, ואנסה להבין כיצד הם משליכים על התייחסותנו לשרלוט דופלסי-מורנה לא רק כאישה, אם ופרוטסטנטית, אלא גם כמתעדת היסטורית.

כתיבתה של שרלוט דופלסי-מורנה ספוגה ברוח קלוויניסטית⁹ מכמה היבטים: בהיבט הדתי ישנה חשיבות לכתיבה כשליחות האל, כפי שהיא מתבטאת במקורות בגוף ראשון ללא תיווך. כן חשובים ההיבטים המגדריים והמעמדיים, בהיותה של דופלסי-מורנה אשת אצולה הגנוטית (הקלוויניסטים בצרפת). באשר להיבט המגדרי, מחקרים רבים הדגישו את חשיבותן של נשים בהפצת רעיונות

⁸ Nadine Kuperty-Tsur, "Engagement et écriture protestante au féminin: les 'Mémoires' de Madame de Mornay," *Revue d'histoire du protestantisme* 1, no. 1 (2016): 58.

⁹ ד"אן קלווין (1509-1564) הצרפתי היה רפורמטור בן הדור השני לרפורמציה, שעיקר פועלו והישגיו היו ארגון התורה הפרוטסטנטית של קודמיו – לותר, צווינגלי ובוצר, לכדי מערכת תאולוגית ברורה וסדורה. בשיא הצלחתו הוא הפך למנהיגה הרוחני של ז'נבה. בכתיבתו הגדיר קלווין את היחסים בין האדם לאל: האל חזק, טוב, צודק וכול יכול, ואילו האדם חלש, בור, שחצן ומושחת מיסודו. ראו בהרחבה: יוג'ין פ' רייס (הבן) ואנתוני גרפטון, **אירופה בראשית העת החדשה: 1559-1460**, תרגום עדי הירש-גינזבורג, עריכה מירי אליאב-פלדון (תל אביב: הוצאת רמות, 2010), 142-143.

הרפורמציה בכנסייה. לפי קופרטי-צור, קל להבין את משיכתן של נשים לדת החדשה, כיוון שהיא תבעה עיון אישי בטקסטים המקראיים ועודדה בפועל גישה של נשים למקורות הידע, בתקופה שבה גישתן להשכלה ולידע לא הייתה מערכתית בהכרח.¹⁰

קתרין רנדל (Randall) התייחסה גם היא לכתיבה הקלוויניסטית, וטענה כי חלק מהגברים הכותבים מילאו תפקידים ציבוריים, שחשיבותם הציבורית עלתה על חשיבות הכתיבה שלהם, זאת בניגוד לנשים. לכן הנשים הצליחו יותר להתגבר על אתגר מלאכת הכתיבה ולבטא בחייהן את האמביוולנטיות של ערכים פרוטסטנטיים מסוימים – בהם הצורך לכתוב בשליחות האל מצד אחד, ומצד שני לא לכתוב יותר מדי על "העצמי" ולבזבז זמן "לשווא". כך לדוגמה, כותבים פרוטסטנטיים כמו אגריפה ד'אוביני (Théodore-Agrippa d'Aubigné, 1552–1630) וברולד דה וורויל (François Béroalde de Verville, 1556–1626) מצאו צידוקים לכתוב באופן מובהק על עצמם, תוך הדגשת דבקותם בדת שדוחה את "העצמי", בטענה שמדובר בסטייה ובהסחת דעת מן האלוהי.¹¹ אך בעבור הנשים המצב היה שונה, כך גורסת רנדל: הן נבלמו באופן כולל על ידי תפקידן המגדרי הצר והמתוחם לקריאה כנועה ומושתקת בכתיבי הקודש. לכן, ההתחקות אחר הנשים הקלוויניסטיות המעטות שכן מצאו עצמן כותבות מאפשרת הבנה מעמיקה של תהליך הכתיבה עצמו, מעבר לתוצר הגמור, ומשום כך רבה תרומתן לתחום הכתיבה הקלוויניסטית בכלל וזו הנשית בפרט.¹²

רנדל הדגישה כי לא רק המרכיב המגדרי הוא שמשפיע על הישמעות או אי-הישמעות קולות מסוימים במרחב. הכתבים שבחרה לבחון במאמרה הם של נשים משכילות ממעמד גבוה, ולכן ישנה חשיבות גם להקשר המעמדי-חברתי בכתיבתן, מעבר להקשר המגדרי גרידא. עם זאת, חשוב לציין כי דופלסי-מורנה הייתה בת אצולה שניונית בלבד, וקופרטי-צור מדגישה כי זהו תיעוד נדיר יחסית של אישה כותבת מהאצולה השניונית, ולא בת האצולה הראשונה¹³ או אף מלכה.¹⁴ ננסי רולקר (Roelker) התייחסה גם היא להיבט המעמדי וטענה כי בפועל, הגורם החשוב יותר באשר לגישתן של נשים למידע ויכולתן לרכוש השכלה לא היה המגדר שלהן, אלא המעמד: לנשים ממעמד גבוה היה סיכוי גבוה יותר להיחשף לרעיונות מגוונים מאשר אף לגברים בני מעמדות נמוכים יותר.¹⁵

¹⁰ Kuperty-Tsur, "Engagement et écriture protestante au féminin," 55–56.
¹¹ Catharine Randall, "Shouting Down Abraham: How Sixteenth Century Huguenot Women Found Their Voice," *Renaissance Quarterly* 50, no. 2 (Summer 1997): 413.
¹² Randall, "Shouting Down Abraham," 411.
¹³ Nadine Kuperty-Tsur, "Le portrait de Philippe Duplessis-Mornay dans les mémoires de son épouse: entre hagiographie et apologie," *Albineana, Cahiers d'Aubigné* 18 (2006): 568.
¹⁴ Kuperty-Tsur, "Introduction," dans *Les Mémoires de Madame de Mornay*, 23.
¹⁵ Nancy L. Roelker, "The Appeal of Calvinism to French Noblewoman in the Sixteenth Century," *The Journal of Interdisciplinary History* 2, no. 4 (1972): 394.

בהקשר המגדרי, בעת החדשה המוקדמת ההפרדה בין הנשיות לאימהות לא הייתה בהכרח מובנת מאליה. ננסי רולקר טענה במאמרה כי הדרך המובטחת ביותר עבור אישה חכמה ומשכילה מהאצולה הגבוהה במאה השש-עשרה להשפיע בסוגיות פוליטיות הייתה דרך התערבות בגורל בניה.¹⁶ תפקידה של דופלסי-מורנה כאם, אם כן, היה חשוב באותה מידה, אם לא יותר, מהיותה אישה – שכן הוא סיפק את אחת ההצדקות הבסיסיות לכתיבת הממואר כולו, לאור העובדה שהז'אנר עצמו של הממואר נשמר לרוב לגברים בעלי תפקיד ציבורי, פוליטי וצבאי חשוב. דופלסי-מורנה, מציינת קופרטי-צור, מילאה לחלוטין את תפקידה בתור אישה, רעיה ואם קלוויניסטית בעת שניגשה לכתיבה, והללו סיפקו הצדקה לכתיבתה.

הממואר נפתח במכתב המוקדש לבנה, ובו מסבירה דופלסי-מורנה כי בכונתה לספק לו מדריך לפני צאתו ל"עולם הגדול".¹⁷ משום כך הממואר לא נפתח בסדר הכרונולוגי הקלאסי של מאורעות חיי בעלה פיליפ דופלסי-מורנה, שכן מטרתה הייתה לספק מדריך רוחני לבנה על מנת לגייסו למאבק הפרוטסטנטי, כממשיך דרכו של אביו. כאן גם נכנס תפקידה כרעיה, שניצבת לצד בעלה במאבקו הדתי והפוליטי, ומגלמת באמונה עמוקה בתפקידה כאם את החשיבות של התפקיד הקדוש להנחלת המורשת הלאה.¹⁸ לטענת דונה דיוויס דונלד (Davis Donald), הצדקה זו לכתיבה מייחדת אמנם את הממואר הזה במסגרת הז'אנר – משום שבאותה עת ממוארים נכתבו בידי נשים רק לעיתים נדירות, אך לא מבטאת רעיון בלתי סביר. לדידה, תפקיד האם שמייצגת דופלסי-מורנה במכתב הפותח את הממואר מאפשר הצצה כמעט אינטימית ליחסים בין האם לבנה, שכן לא היה נפוץ בקרב נשים כותבות בתקופה הנדונה לחשוף אופי יחסים אישי בחיבוריהן.¹⁹

אך כשהיא ניגשה לראשונה לכתוב, בין אם על מה שתפסה כהיסטוריה של משפחתה ובין אם על מאורעות שחוותה בימי חייה, הנחות היסוד שלה היו מדויקות ומבוססות על מידע מהימן, הן מבחינה צבאית והן מבחינה פוליטית. אין עוררין, טוענת קופרטי-צור, כי פיליפ דופלסי-מורנה עדכן בקביעות את רעיונותיו באשר למעשיו, במכתבים ובעל פה. התיעוד הפך עבור שרלוט דופלסי-מורנה למאבק הפרוטסטנטי עצמו: התגייסותה למאבק מתבטאת בעניין ובבקיאות שהיא מביעה בסוגיות פוליטיות ודתיות בצרפת, תוך הבנה עמוקה של אתגרים ומתחים מורכבים הטמונה בתיעודה.²⁰ לכן, הכתיבה הנשית של הממואר הופכת במקרה הזה לאלטרנטיבה למאבק הגברי, ובה בעת להמשך ישיר שלו.²¹

¹⁶ Roelker, "The Appeal of Calvinism to French Noblewoman in the Sixteenth Century," 397.

¹⁷ Kuperty-Tsur, "Engagement et écriture protestante au féminin," 60.

¹⁸ Kuperty-Tsur, "Introduction," dans *Les Mémoires de Madame de Mornay*, 25.

¹⁹ Donna Davis Donald, "La mère comme médiatrice: les relations dans la famille Mornay," *Albineana*, *Cahiers D'aubigné* 18 (2006): 606.

²⁰ Kuperty-Tsur, "Engagement et écriture protestante au féminin," 58–59.

²¹ Kuperty-Tsur, "Engagement et écriture protestante au féminin," 60.

נטלי זימון-דיוויס (Zemon-Davis) התייחסה גם היא להיבטים השונים של כתיבה היסטורית הנכתבת בידי אישה, באמצעות שרטוט קווי מתאר הנדרשים מאדם בכלל ומאישה בפרט על מנת לכתוב היסטוריה בעת החדשה המוקדמת. ראשית, היא טוענת, יש צורך בגישה לחומרים הקשורים לתחום הנחקר; שנית, נדרש מעמד חברתי וציבורי מספיק חשוב; ושלישית, לעיתים יש צורך ביכולת לנוע על מנת למצוא כתבי יד או לבקר באתרים, חורבות וכתובות.²² המשתנה האחרון, הדגישה זימון-דיוויס, אינו קל במיוחד ליישום עבור אישה: נשים לא מילאו תפקידים רשמיים שאפשרו להן לנוע בקלות לאתרי מחקר רלוונטיים, ונוסף על כך מוסדות רשמיים כמו הספריות האוניברסיטאיות היו סגורים בפניהן. האישה ההיסטוריונית נדרשה להתאים ולעצב את מושא מחקרה בהתאם לכך.

הממואר של שרלוט דופלסי-מורנה, שנפתח כאמור בהקדשה אישית לבנה, ממשיך בתיאור קורות חייו המוקדמים של בעלה פיליפ, ומנקודה זו מתעמק בשחזור המאורעות שהתרחשו בתחילת מה שייקרא בדיעבד "מלחמות הדת" בצרפת. בין היתר מתעדת דופלסי-מורנה בגוף ראשון את מאורעות טבח יום הקדוש ברתולומאוס, שהתחולל בפריז ב-24 באוגוסט 1572, ובו היא נכחה. לדברי קופרטי-צור, התיעוד הינו בעל חשיבות היסטורית רבה שכן מדובר בתיעוד ספונטני, שלא נכתב תחת חסות כלשהי, ומעטים התיעודים בגוף ראשון שנכתבו בתקופה זו בידי פרוטסטנטים.²³ להלן אנתח קטעים נבחרים מתוך התיעוד ואנסה להבין כיצד הם משליכים על התייחסותנו לשרלוט דופלסי-מורנה לא רק כאישה, אם ופרוטסטנטית, אלא גם כמתעדת היסטורית.

העסקתי את עצמי רבות, למען בריאותי, ובחרתי ללכת להעביר את החורף אצל אחותי, הגברת ווקלה. היות שביום שני שאחרי חג הקדוש ברתולומאוס הייתי אמורה לנסוע, קיוויתי להספיק לפגוש ביום ראשון את הגברת הנסיכה דה קונטי, גברת בויון, הגברת המרקיזה דה רוטלין, וגברת דה דמפייר. אך היות שעוד שכבתי במיטה, הייתה זו משרתת מטבח פשוטה מן העיר, שהשתייכה לדת [ההוגנוטית], שהגיעה מהעיר על מנת למצוא אותי, מבוהלת כולה, והודיעה: הורגים את כולם.²⁴

מעניין לשים לב לתיעוד הטבח בפתח דבריה של דופלסי-מורנה: היא אינה חוסכת בתיאורים על תכנוניה המקוריים לקראת אותו יום ועל מטרת ביקורה. כך עולה דיסוננס כמעט טראגי בין היום-יומיות של תיאור

Natalie Zemon-Davis, "Gender and Genre: Women As Historical Writers, 1400–1800," in *Beyond Their Sex: Learned Women of the European Past*, ed. Patricia H. Labalme (New York, NY: New York University Press, 1980): 154.

Kuperty-Tsur, "Engagement et écriture protestante au féminin," 58.²³

Charlotte Duplessis-Mornay, *Les Mémoires de Madame de Mornay*, ed. Nadine Kuperty-Tsur (Paris: Honoré Champion Éditeur, 2010), 107–108. כל הקטעים מתוך הממואר הנם תרגום חופשי של מחברת המאמר.

הביקורים המתוכננים אצל גבירות שונות והצורך במנוחה, לבין ניפוץ החזון כאשר המשרתת המבוהלת מגיעה ומספרת: "הורגים את כולם". על אף הדיסוננס, החלק הראשון בפסקה, העוסק בשמירת הקשרים של דופלסי-מורנה, אינו חשוב פחות בתיעודה – שכן תפקידה כאישה במערך הגינונים של האצולה והאליטה הפרוטסטנטית מייחד את המעמד הציבורי של משפחת דופלסי-מורנה. ביקורים אלו הם המשך להתכתביות עקביות שלהן מייחסת דופלסי-מורנה חשיבות רבה.²⁵ בהמשך להצגת דברי המשרתת היא כותבת:

לא נבהלתי ישר, אלא לבשתי את מעילי והתבוננתי מהחלון. ברחוב הגדול, סנט אנטואן, היכן שישנתי, ההמון גועש, כמה גופות של שומרים מוטלות ולכל אחד כובע צלבים לבנים.²⁶

החלק הבא בתיעוד מבהיר לנו את קור רוחה הראשוני של דופלסי-מורנה, ורצונה לרדת לעומק הסיטואציה: היא אינה נבהלת, אלא קמה לראות בעצמה על מה מדברת המשרתת לפני שתסיק מסקנות. רק לאחר שראתה במו עיניה את ההתרחשויות, היה החלה לפעול על סמך כך. מדובר במרכיב חשוב בהתייחסות אל דופלסי-מורנה כמתעדת היסטורית: נכונותה לראות במו עיניה את המתרחש, ולא להעביר מידע רק על סמך תגובות ראשוניות ושמועות בלתי מבוססות. מחלונה היא אכן ראתה את תחילתו של טבח – ההמון הסוער, הקתולים הטובחים וסימן ההיכר שלהם: צלב מעטר את כובעם וסרטים לבנים על זרועם, סימנים ל"טוהר" שהם מאמינים שאיבדו.²⁷ דופלסי-מורנה ממשיכה וכותבת:

בעודי בתוך הכוך הזה בעליית הגג, אני שומעת צעקות כה משונות של גברים, נשים וילדים שטובחים בהם ברחוב, והיות והשארתי את בתי למטה, אני מוצאת עצמי בכזה תסבוך ובכזה ייאוש – שאם לא החשש להעליב את אלוהים, הייתי יותר חוששת ליפול חיה לידי ההמון ולראות את בתי נטבחת, מאשר שאני חוששת לחיי שלי.²⁸

בחלק אינטנסיבי ומצמרר במיוחד בתיעוד, התחבאה דופלסי-מורנה ושמעה את קולות הנתבחים, תוך שמחשבותיה נודדות לגורל בתה המופרדת ממנה. בחלק זה ניתן להתחיל לחוש את מה שהיא תופסת כעדות האלוהית לתפקידה בעולם, תפקיד שמבוטא בכתובתה: היא מאמינה כי נכחה ברגע הזה אך ניצלה על מנת להמשיך במאבק הפרוטסטנטי בשם אלוהים, ולכן עדותה, כמו עדות דתית, היא מדויקת

Kupert-Tsur, "Engagement et écriture protestante au féminin," 60.²⁵

"Je ne m'estonnay pas soudainement, mais ayant prins ma cotte et regardé par mes fenêtres, j'aperçu à la grande rue St. Anthoyne où j'estoy logée, tout le monde fort esmeu, plusieurs corps de garde et chacun à leur chapeau des croix blanches." Duplessis-Mornay, *Les Mémoires de Madame de Mornay*, 108.

Arlette Jouanna, *The Saint Bartholomew's Day Massacre: The Mysteries of a Crime of State* (Manchester: Manchester University Press, 2015): 1.²⁷

Duplessis-Mornay, *Les Mémoires de Madame de Mornay*, 109.²⁸

ולא מסולפת.²⁹ יתר על כן, דופלסי-מורנה ציירה עצמה ספק כמרטירית, בטענתה שאילולא מדובר היה בחטא, היא הייתה מעדיפה להשליך עצמה ולמות מאשר להמשיך לשמוע את קולות הנתבחים ולהיאלץ לחוות את שלהוב ההמונים או אף לצפות בבתה נטבחת.

ביום שלישי, הגבירה דה לה בורד, אמא שלי, מצאה דרך להציל את אחיי מפני הטבח, לגרום להם להגיע למיסה. במחשבה להציל אותי באותה הדרך, העבירה את המסר לבן דודי האדון דה פרואה, שאיתו היו לי שיחות רבות בנושא אך, תודה לאלוהים, מצא שאני רחוקה מכך. ביום רביעי, אחרי שאמא שלי ניסתה בדרכים שונות לגרום לי לרדת, ולא קיבלה ממני את התשובה שהיא רצתה, אלא רק תחינה להוציא אותי מפריז, העבירה לי את המסר כי תשמח שאראה שוב את בתי, אך יכולתי רק לענות שאקח אותה בזרועותיי וניטבח ביחד, אך בו-בזמן, החלטתי כי עליי לעזוב את פריז בכל מחיר והתחננתי בפני מי שהעביר לי את המסרים שימצא עבורי מקום על קרון מתים או על סירה בנהר הסן.³⁰

François Dubois | Le massacre de la Saint-Barthélemy (The Saint Bartholomew's Day Massacre)³¹

²⁹ Kuperty-Tsur, "Introduction," dans *Les Mémoires de Madame de Mornay*, 32–33.

³⁰ Duplessis-Mornay, *Les Mémoires de Madame de Mornay*, 111.

³¹ מתוך אתר המוזיאון לאומנות בלזאן, <https://www.mcba.ch/en/collection/the-saint-bartholomews-day-massacre>

קטע זה בתיעוד מעניק לנו הצצה למסירות הדתית יוצאת הדופן של דופלסי-מורנה: כשהיא פונה לאמה הקתולית לעזרה, האם משיבה שתציל אותה ואת בתה רק בתנאי שתמיר דתה לקתוליות, כפי שעשו אחיה. עדות זו של דופלסי-מורנה היא עדותה של אצילה פרוטסטנטית במנוסה, אך גם עדות של אם צעירה המנסה להציל את בתה. ובכל זאת היא מסרבת להמיר את דתה, וממשיכה ברטוריקה המרטירית של מוות בשליחות האל אם הדבר יידרש.³² היא ממשיכה וכותבת:

אמרתי לה שאין לי זמן מיותר, כי חשבתי שחיילים עוקבים אחריי, וכי ברור שאלוהים רצה
שהיא תציל את חיי, אחרת כבר הייתי מוצאת עצמי מתה.³³

עם זאת, בשלב מסוים נראה שדופלסי-מורנה ויתרה על אידאל המרטיריות, והתחזק בה הרעיון כי אלוהים הציל אותה מהטבח בדרכיו העקלקלות. מהפך זה קורה כאשר היא יצאה מפריז על סירה לכיוון העיר סן, נעצרה בידי חיילים שחשדו בה כי היא הוגנוטית, ואז נתקלה בבורגנית זרה שנרתמה לעזרתה והצילה אותה מהטבעה בנהר.³⁴ עבור דופלסי-מורנה, הצלחתה להינצל פעם אחר פעם היא עדות לחסדו של האל ולחשיבות שיש לה במאבק הפרוטסטנטי.

חוקרות שונות בחנו את הממואר שכתבה דופלסי-מורנה באופנים שונים. זימון-דיוויס הכריזה כי בניגוד לחוקרות פמיניסטיות רבות בנות תקופתה או קודמות לה, מחקרה לא שאף "ליצור יש מאין" באשר לנשים כותבות, כלומר להסביר את "שיכול היה להיות" עם כישרון אילולא התקיימו הגבלות מגדריות. זימון-דיוויס חקרה מה הניע כמה נשים מהמאה החמש-עשרה עד המאה השמונה-עשרה לבצע מחקרים ולכתוב על אודות העבר או ההווה שבו הן חיות.³⁵ באשר לממואר של דופלסי-מורנה, היא טענה כי לא נשמע בו קולה של היסטוריונית פוליטית עצמאית: כל הכרונולוגיות המתוארות מסופרות מנקודת מבטו של בעלה, גורסת זימון-דיוויס, ואילו האישה "משאילה את קולה לבעלה ומתעדת", אך לא לוקחת בעלות על החומר הנכתב. כך לטענתה, החלק בממואר העוסק בהתחקות אחר לבטיו של המלך אנרי הרביעי לגבי המרת דתו מחדש לקתוליות, הצגת ניסיונותיו הכושלים של פיליפ דופלסי-מורנה להניאו מכך והמאבק להבטיח בכל זאת זכויות לפרוטסטנטים – מוצגים כולם מנקודת מבטו של פיליפ, שאותה מאמצת שרלוט לחלוטין. האחרונה מדגישה כי על אף שהיה לשרלוט דופלסי-מורנה סגנון ספרותי אישי, היא לא השתמשה בכתיבה ההיסטורית כאבטיפוס ולא ציפתה לדעת הקהל על כתיבה, שכן הממואר נועד לשמש מדריך לבנה ועדות לשירות שלה ושל בעלה עבור המאבק הפרוטסטנטי.³⁶

³² Kuperty-Tsur, "Introduction," dans *Les Mémoires de Madame de Mornay*, 32.

³³ Duplessis-Mornay, *Les Mémoires de Madame de Mornay*, 112.

³⁴ Kuperty-Tsur, "Introduction," dans *Les Mémoires de Madame de Mornay*, 32–33.

³⁵ Zemon-Davis, "Gender and Genre," 153–154.

³⁶ Zemon-Davis, "Gender and Genre," 162–163.

בשונה מגישתה "הצנועה", כפי שהגדירה על עצמה זימון-דיוויס, מטרתה של רנדל הייתה מעט מערכתית יותר, כך נדמה. רנדל טענה כי כשכתבה דופלסי-מורנה על בעלה המפורסם פיליפ, היא זו שייצרה היסטוריה ולא הוא, משום שהיא השתמשה בו בתוך נרטיב מסוים שמאפשר ביקורת על אידאולוגיות דומיננטיות שנתפסות בדרך כלל בשוליים ובסוגריים.³⁷ בהתייחסותה לכתיבה של דופלסי-מורנה, גרסה רנדל כי היא מציגה ניתוח של היחסים במשפחה ההוגנוטית,³⁸ ובאופן שבו הצליחה האישה לייצב לעצמה אסטרטגיות פעולה בתוך התא המשפחתי. כך, דופלסי-מורנה שכתבה בצל בעלה, לפי רנדל, הצליחה להפוך לבסיס הלגיטימי היחיד לספר את סיפורו, ובכך הפכה את כתיבתה להכרחית.³⁹ באשר לסגנון של הממאר, הציעה רנדל כי דופלסי-מורנה דיברה על עצמה בקודים, בשוליים המצומצמים ביותר של הכתיבה. עם זאת, כשהיא כן התבטאה בתוך השוליים – היא עשתה זאת באופן אישי וחזק ביותר, "לחשה מהשוליים", וקולה נשמע. לבסוף טענה רנדל באופן מעורר מחלוקת כי שרלוט "מדברת דרך הגבר", כאילו דיברה דרך צינור. הנוכחות הגברית מאפשרת לה חזות מקובלת, אך הקול שבו היא מדברת הוא במידה רבה שלה.⁴⁰

החוקרות השונות שהצגתי עסקו בשאלת "הנשים כהיסטוריוניות" במאה השש-עשרה. מנגד, נדין קופרטי-צור הדגישה במאמריה השונים ובגרסה בעריכתה לממאר כי מטרתה של שרלוט דופלסי-מורנה לא הייתה לכתוב היסטוריה או יצירה ספרותית, אלא להשאיר אחריה עדות לאמונתה בכך שבעלה פיליפ הוא נבחר האל, וכי חסד האל שורר על המשפחה כולה. עם זאת, אף שלא זו הייתה מטרתה, בפועל סוקר הממאר מאורעות קריטיים בהיסטוריה של מלחמות הדת, עדות ממקור ראשון על טבח הקדוש ברתולומאוס ופירוט על אודות הקריירה של פיליפ דופלסי-מורנה בתקופה של שינויים דרמטיים במלוכה הצרפתית.⁴¹ באשר לסגנון הממאר, בניגוד לגישה הספקנית של חוקרות אחרות, מדגישה קופרטי-צור את חשיבות התפקיד המשולש של שרלוט בטקסט: כאם, כרעיה וכפרוטסטנטית. מתוך אמונה עמוקה בחסד האל השורר עליהם ובחשיבות המאבק הפרוטסטנטי, מדגישה קופרטי-צור את שיתוף הפעולה של הזוג דופלסי-מורנה, דבר המייחד את כתיבתה של שרלוט דופלסי-מורנה ויוצר נקודת מבט משותפת של בני הזוג, ולא נקודת מבט "גברית מושאלת" שאותה הם מנחילים הלאה לבנם.⁴²

³⁷ Randall, "Shouting Down Abraham," 411–412.

³⁸ ז'אן קלווין, שהוזכר לעיל, פיתח גם תורה שעסקה ביחסים בין גברים לנשים. בדומה לזרמים פרוטסטנטיים שונים, הוא ביסס רבות מתורתו התאולוגית לגבי חיי המשפחה על כתבי הקודש, שבהם מוצג שוויון רוחני מוחלט ואפשרות זהה לגאולה בין נשים לגברים. עם זאת, טרם הגאולה, בעולם הזה מתקיים אי-שוויון מוחלט: האדם נוצר ראשון כדי לשלוט, ועל האישה להיות נשלטת. אך אין פירוש הדבר כי על בני הזוג לא לחיות בהרמוניה ובאהבה עד מותו של אחד מהם. ראו בהרחבה: סלוחובסקי, רמון ופישר, **על סף העת החדשה**, 134–135.

³⁹ Randall, "Shouting Down Abraham," 416.

⁴⁰ שם, 430.

⁴¹ Kuperty-Tsur, "Introduction," dans *Les Mémoires de Madame de Mornay*, 13–14.

⁴² Kuperty-Tsur, "Le portrait de Philippe Duplessis-Mornay dans les mémoires de son épouse," 583

הארמון שבו שהתה שרלוט דפולסי-מורננה כשכתבה את הממואר

כשניגשתי לכתובת עבודה זו, אחד המרכיבים שעליהם התעכבתי היה ניסיון לתרגם לעברית את המונח *Historical Writers* של נטלי זימון-דיוויס. אז הבנתי: הקושי סימן סוגיה מחקרית כשלעצמה בסוגיית היותן של נשים כותבות ומתעדות היסטוריוניות אקטיביות או פסיביות. בהשראת המחקרים שקראתי, התבהר לי כי התשובה כנראה אינה "נכון" או "לא נכון", אלא: "מה את שואלת?". אכן, באשר לממואר של שרלוט דפולסי-מורנה, ייתכן כי לא נכון לשאול אם היא הייתה היסטוריונית במובן המדוקדק של המילה. עם זאת, תוך הבנת התפקידים שהיא כן מילאה, מתוך התבוננות ב"גובה העיניים" ככל הניתן במרחק הזמן, נמצאות תשובות אחרות. תיעודה של שרלוט דפולסי-מורנה מדויק, ומבחינתה אינו מסולף, שכן הוא נכתב תחת ההנחה של חסד האל ומאבק דתי. מתוך תפיסה עמוקה של הממואר כעדות דתית המונחלת הלאה, במשפחה שהיא בעלת החסד – אנו יכולות גם להניח, כפי שטענה בפניי קופרטי-צור בעל פה, כי העדות מדויקת היסטורית מפני שהיא נכתבה כעדות דתית בפני האל המנחילה מדריך רוחני לבנה, ולכן דפולסי-מורנה אינה משקרת. כתוצר לוואי של כך זכינו לקבל מסמך היסטוריוגרפי על אודות מלחמות הדת בצרפת, וכך יכולה דפולסי-מורנה להיחשב שלא בכוונה תחילה "אישה מתעדת היסטורית בצרפת של

המאה השש-עשרה". עם זאת, היות שמדובר בתוצר של מוטיבציות כתיבה אחרות, ניתוח הטקסט חושף את החשיבות "האמיתית" של הטקסט מבחינת שרלוט הרעיה, שרלוט האם ושרלוט הפרוטסטנטית. יתר על כן, העובדה שהטקסט נאמן לחוויות של שרלוט דופלסי-מורנה ברגע האמת בתור עדות דתית שהיא מפקידה בפני האל לא מורידה ממנו את שכבות הנסיבתיות וההקשרים שעלינו להבין בעת הקריאה: ההקשר של שרלוט האישה, ההקשר של שרלוט ההוגנוטית, ההקשר של שרלוט ניצולת הטבח ועוד, כמו בכל קריאה ביקורתית של טקסט היסטורי. בשונה מטענות של חלק מן החוקרות שצוינו לעיל, אני מאמינה שניתוח תיעוד טבח יום הקדוש ברתולומאוס מדגיש כי כתיבתה של שרלוט דופלסי-מורנה הייתה עצמאית, לפחות במקטעים משמעותיים. התעלמות מהאופן שבו היא בחרה לנסח את עצמה ולפרוט את התיעוד ההיסטורי בטענה כי מדובר בקול של בעלה הנובע מתוכה, משמעה התחמקות מקריאה מעמיקה של תיעוד הטבח, בעיניי. לאור רבדים שונים אלה, מעניין לבחון את האופן שבו חוקרות שונות מתייחסות למרכיבים שונים בכתיבת טקסט זה – במיוחד כשמדובר במחקר היסטורי שהוא גם אישי: היסטוריוניות בנות ימינו המתחקות אחר "היסטוריוניות" מהעת החדשה המוקדמת תוך בחינת ההגבלות שאולי עוד נותרו ואלו שלא.

ביבליוגרפיה

מקור ראשוני

Duplessis-Mornay, Charlotte. *Les Mémoires de Madame de Mornay*, edition critique par Nadine Kuperty-Tsur. Paris: Honoré Champion Éditeur, 2010.

מקורות משניים

סלוחובסקי, משה, רמון, אורית ופישר, יוכי. **על סף העת החדשה: אירופה 1350–1600**, כרך ד. רעננה: האוניברסיטה הפתוחה, 2014.

רייס, יוג'ין פ' (הבן) וגרפטון, אנתוני. **אירופה בראשית העת החדשה: 1460–1559**. תרגום עדי הירש-גינזבורג, עריכה מירי אליאב-פלדון. תל אביב: רמות, 2010.

Davis Donald, Dona. "La mère comme médiatrice: les relations dans la famille Mornay." *Albineana, Cahiers D'aubigné* 18 (2006): 605–615.

Koenigsberger, H. G. Mosse, George L. and Bowler, G. Q. *Europe in the Sixteenth Century* (2nd ed.). London: Longams, 1989 [1968].

- Kuperty-Tsur, Nadine. "Engagement et écriture protestante au féminin: les 'Mémoires' de Madame de Mornay." *Revue d'histoire du protestantisme* 1, no. 1 (2016): 55–76.
- Patry, Raoul. *Philippe du Plessis-Mornay: Un huguenot, homme d'état, 1549–1623*. Paris: Fischbascher, 1933.
- Randall, Catharine. "Shouting Down Abraham: How Sixteenth Century Huguenot Women Found Their Voice." *Renaissance Quarterly* 50, no. 2 (1997): 411–442.
- Roelker, Nancy L. "The Appeal of Calvinism to French Noblewoman in the Sixteenth Century." *The Journal of Interdisciplinary History* 2, no. 4 (1972): 391–418.
- Zemon-Davis, Natalie. "Gender and Genre: Women As Historical Writers, 1400–1800." In *Beyond Their Sex: Learned Women of the European Past*, edited by Patricia H. Labalme, pp. 153–182. New York, NY: New York University Press, 1980.